

OSMANLI ŞAİRLERİNE GÖRE İDEAL DEVLET ADAMININ ÖZELLİKLERİ

FEATURES OF AN IDEAL STATESMAN FOR THE OTTOMAN POETS

Hasan Emir AKTAŞ¹

Öz

Bu çalışmada Osmanlı Döneminde aydın konumunda bulunan şairlerin ideal devlet adamının özelliklerine ilişkin düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Şairlerin övgü amacıyla yazarak devlet adamlarına sundukları kasideler, aynı zamanda idealize ettikleri devlet adamı modelini de tasvir ettiğinden, padişah ve vezirlerin benimseyebilecekleri örnek devlet adamı tipinin şekillenmesinde dolaylı da olsa bir etki icra etmiştir.

Çalışmanın Giriş bölümünde modern dönem anlayışında 'ideal devlet adamı modeli' kavramına kısaca değinildikten sonra, Osmanlı şairlerinin ideal devlet adamı tasavvurlarını şekillendirmiş olabilecek kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki bölümde de Osmanlı döneminin farklı yüzyıllarında yaşamış güçlü ve meşhur şairlerin konuyla ilgili beyitleri, onların ideal ve övgüye değer bir devlet adamı için öngördüğü özellikleri örneklendirmek üzere konu başlıkları çerçevesinde mensur olarak verilmiştir. Beyitler verilmeden önce belirlenen ideal vasıflarla ilgili kısa ve mukayeseli bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İdeal Devlet Adamı, Osmanlı Devleti, Divan Şairleri, Kaside, Liderlik*

Abstract

In this paper, we have tried to find out features of an ideal statesman for Ottoman poets as the intellectuals of that period. As the 'kasides', which were written and presented by the poets to sultans and other statesmen in their praise, at the same time depicted the ideal statesman model envisioned by them, they exerted an influence on the formation of the ideal statesman perception of the sultans and viziers.

¹ Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, hasanaktas@atauni.edu.tr

In the Introduction, after a brief consideration of the 'ideal statesman model' for the modern political perspective, the sources that could influence the ideal statesman perception of the Ottoman poets have been outlined. In the next and final section, the couplets of the powerful and famous poets of different Ottoman centuries, have been offered in today's prose and under some headlines so as to determine the features they envisioned for a praiseworthy ideal statesman.

Keywords: Ideal Statesman Model, Ottoman Empire, Ottoman Poets, Kaside, Leadership

1. İDEAL DEVLET ADAMI NOSYONU

Üst düzeydeki devlet adamlarının nasıl bir yöneticilik tarzı ve yönetim üslubu izlemeleri gerektiği konusu kuşkusuz ki önemli bir meseledir. Devletin kurumlardan, kurallardan ve bunları sevk ve idare edecek insanlardan oluştuğu kabul edilirse, sistemler ve siyasi yapılar kadar, bunları yürütecek insanların tavır, tarz ve politikasının ve hatta karakter ve kişiliğinin de önem taşıdığı anlaşılacaktır.

Devlet yönetimiyle ilgili değerlendirmelerde devlet adamının rolü önemli bir yer tuttuğu için, ideal devlet yönetimi çerçevesindeki kurgularda ideal devlet adamı modeline ilişkin düşünceler eskiden beri ehemmiyetini korumuştur.

Günümüzde batı tarzı demokrasilerin yaygın olduğu siyasi ortamlarda standart bir 'ideal devlet adamı' modelinden söz etmek pek mümkün olmasa da ideal model algılarını etkileyebilecek birkaç faktör sayılabilir. Bugünkü siyasi ve sosyal şartlarda ideal devlet adamı algılamasını şu faktörler belirliyor veya etkiliyor olabilir:

Devlet adamının kendi karakteri, kişiliği, bilinçaltı ve tecrübeleri (Roskin vd. 1991:305); devlet adamının siyasi kültürü ve dünya görüşü; halkın tercih ve temayülü; basın ve yayın organlarının ve akademik çevrelerin değerlendirmeleri; devlet teşkilatında yer alan diğer unsurların (müsteşar, milletvekili, bürokrat, parti teşkilatı vb.) eğilimleri ve yönlendirmeleri.

1.1. Modern Dönemdeki Bazı Yazarlara Göre İdeal Devlet Adamının veya Liderin Özellikleri

Modern dönemdeki bazı siyaset analistleri ideal bir liderlik için şu tür özelliklerden bahsetmektedir:

Stout'a (2006: 38) göre ideal bir lider doğru zamanda doğru değişiklikleri yapabilecek kapasite ve iradeye sahip olmalıdır. Ludwig (2002:324) büyük siyasi liderliği tespit için yaptığı istatistiki çalışma için şu kriterleri kullanmaktadır: Baskın Kişilik, İnatçılık, Duruş ve Karizma, Değişim Liderliği, Vakar, Cesaret ve Huzursuzluk. Newell'a (2008: 34) göre ise başarılı bir lider ne tamamen pragmatist ve gerçekçi, ne de saf idealist olmalıdır. Şartlara göre bu iki tavidan gerekli ölçüde faydalanmalıdır. Fred Greenstein (Aktaran: Renshon, 2001:235) devlet başkanlarının şu kriterlere göre değerlendirilmesini

önermektedir: iletişim becerileri, teşkilatlandırma kapasiteleri, siyasi beceri ve vizyonları, zihin yapıları ve duygusal zekâları.

Modern liderlik için vasıflar öneren diğer bazı araştırmacılar da şunlardır: Erçetin'e (2000:12-14) göre etkileyicidirler, yeni değer ve istekler oluştururlar, azimlidirler, cesur ve girişimcidirler, yenilikçidirler, iletişim becerileri yüksektir, kararlılık sahibidirler, farklı olduklarının bilincindedirler, duygu dünyaları zengindir. Akiş'e göre (2004:62-63) lider vizyon sahibidir; tutkulu ve fedakardır; inançlı, kararlı ve tutarlıdır; ilham vericidir; adalet duygusuna sahiptir; insanlara karşı duyarlıdır; yenilikçidir; hızlı ve etkin karar verir; esnektir ve bilgi sahibidir. Maxwell (2006:v-vi) liderlik için şu kriterleri önermektedir: karakter, karizma, odaklanma, cömertlik, inisiyatif, dinleme, tutku, pozitif tutum, sorun çözme, ilişkiler, sorumluluk, güvenli olma, disiplin, hizmet etme, öğrenebilme, vizyon.

1.2. Osmanlı Döneminde İdeal Devlet Adamı Modelini Şekillendirebilecek Faktörler

Bu çalışmada modern öncesi dönemin önemli siyasi yapılarından birisi olan Osmanlı devleti dönemindeki ideal devlet adamı anlayışı üzerinde durulacaktır. Osmanlı Devleti döneminde ideal devlet adamı modelini şekillendirebilecek faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Karakter, mizaç, şahsi tecrübe gibi kişiliği ve zihni arka planı oluşturan unsurlar.
- 2) Dünya görüşü, değer yargıları ve siyasi kültürü. Osmanlı Devleti gibi gerek siyasi ve sosyal hayatta ve gerekse ferdi yaşantıda, bilhassa dinin etkisini hissettirdiği bir yapıda bu faktör önem arz etmektedir.
- 2) Baba durumundaki padişah ile lalaların yetiştirme sürecindeki etkileri ve yönlendirmeleri.
- 3) Daha önce yaşamış olan Osmanlı sultanlarından başarılı ve etkili olanların oluşturduğu örneklik.
- 4) Devlet teşkilatı içerisinde yer alan diğer unsurların (vezir, bürokrat, valide sultanlar, lala vb.) etki ve yönlendirmeleri.
- 5) Eser ve görüş sahibi âlim ve şairlerin tespit ve değerlendirmeleri. Koçi Bey, Kâtip Çelebi gibi âlimlerin, o günkü siyasi yapının izin verdiği ölçüde yaptıkları yönlendirmeler zaten az çok bilindiğinden, burada asıl, devlet adamlarının görev ve misyonlarıyla ilgili örnek model oluşturmalarında şairlerin etkileri üzerinde durulacaktır.

1.3. Osmanlı Şairlerinin İdeal Devlet Adamı Anlayışının Önemi

Osmanlı devletinin siyasi ve sosyal şartlarında, devlet adamlarıyla şairler arasındaki ilişki ve diyalog edebi alanda olduğu kadar siyasi alanda da bazı ehemmiyetli sonuçlar doğurmuştur. Daha önceki İslam devletlerinde görülen uygulamalara benzer şekilde, Osmanlı devletinde de padişahlar ve vezirler, diğer ilim ve sanat ehlinin yanı sıra şairlere değer vermişler ve bir yandan onların yazdığı şiirlerle yakından ilgilenirken, diğer yandan onların marifetlerini teşvik ederek, çalışmalarına maddi ve manevi destek sağlamışlardır (Banarlı, 1998:439-440; Shaw, 1997:142).

Fakat bu ilişkinin en az bunun kadar önemli başka bir yönü daha vardır ki şairler yazdıkları kasidelerle bir yandan ithaf ettikleri devlet adamını övüp, bu yolla devletin gücünü etrafa tanıtırken, diğer yandan da beğendikleri siyasi ve insani vasıfları vurgulayarak, şiirlerini sundukları sultan ve vezirlere, dolaylı da olsa, ideal bir devlet adamı modeli önermişlerdir.

Basın-yayın imkânlarının yok denecek kadar sınırlı olduğu bir ortamda, modern dönemde medyanın ifa ettiği siyasetçiyi tavır ve tarz konusunda yönlendirme görevini, yönetim ve şehir merkezlerinde kasidelerin elden ele dolaştığı dönemlerde, belli bir ölçüde de olsa, şairlerin yerine getirdiğini söylemek abartılı bir tespit olmayacaktır.

Şunu bilhassa belirtmek gerekir ki mutlakiyetle yönetilen bir siyasi yapıda anayasa, parlamento, seçim gibi kurumların sınırlayıcılığı ve yönlendiriciliği olmadığı için (Özbudun, 1995:3), devlet adamlarının kendileri için benimseyecekleri ideal yönetici modellerinin, devlet politikasının yönünü çizmede ve sınırlarını oluşturmada modern dönemdekinden çok daha önemli olacağı açıktır.

Bu noktalardan hareketle bu çalışmada, modern öncesi dönemin önemli bir boyutunu teşkil eden Osmanlı Devleti döneminde ideal devlet adamı modeli, şairlerin eserlerindeki değerlendirmeler esas alınarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Burada devlet adamı ile öncelikle padişahlar ile vezirler, nadiren de defterdar gibi üst düzey bürokratlar kastedilmektedir. Padişahlar ile özellikle sadrazamların günümüzdeki devlet başkanı ve başbakanlar gibi, Osmanlı devlet yönetimindeki rolleri dönemden döneme değişmekle birlikte birbirine yakındır.

1.4. Osmanlı Şairlerinin İdeal Devlet Adamı Telakkisini Şekillendiren Kaynaklar

Şairlerin devlet adamlarına övgüleri yoluyla sundukları ideal modeli tespite geçmeden önce, klasik Türk edebiyatı şairlerinin böyle bir model konusunda zihinlerini şekillendirebilecek kültür kaynaklarına kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

1) İslami Kaynaklar: Kuşkusuz ki İslami geleneğin temelini oluşturan Kur'an ve Peygamber'in uygulamaları, dini inanç ve ibadet sistemi ile birlikte sosyal, siyasi ve ekonomik bir düzen de öngörmüştür (Sheldon, 2001:175). Gerek bu asli referans kaynakları ve gerekse Peygamber'den sonra Müslüman toplumun idaresini üstlenen Raşit Halifelerin bu alandaki uygulamaları, sonraki dönemlerde siyasi liderlik etrafında oluşan anlayış ve düşünceyi önemli ölçüde şekillendirmiştir.

Mesela Kur'an'da devlet yöneticileri için örnek olabilecek bazı vasıf ve hareketler zikredilmiştir: Adaletli olma (4/58, 4/135, 5/8, 5/42, 49/9, 6/152); işi ehline verme (4/58,); başka devlet ve topluluklarla yapılan ahit ve sözleşmelere riayet etme (8/58, 4/90, 8/72, 16/91); kötü niyetli düşmanlara karşı caydırıcı olma (2/190, 8/56-58, 8/60, 9/12); kamu düzenini sağlamada etkili olma (49/9, 27/48, 28/4); ekonomi, maliye ve sosyal devlette adalet ve ölçüye riayet etme ve edilmesini sağlama (55/9, 6/152, 11/85, 17/35, 26/183, 55/8-9); saldırgan olmayan gayrimüslim insanlarla iyi ilişkiler kurma (60/8, 4/90) ; zayıfları ve yoksulları koruyup gözetme (6/152, 17/34, 9/60); halka hizmet için zenginden kaynak toplama ve maliyeyi iyi yönetme (9/34, 12/55); toplum kesimleri arasında uzlaştırıcı ve yapıcı olma (49/10,); halkına karşı mülayim ve anlayışlı olma (3/159, 28/39); devletin iç ve dış güvenliğini sağlayacak teşkilat ve

teçhizatı hazır tutma (4/84, 8/60, 8/65, 34/11); devlete karşı ihanet edenleri cezalandırma (4/91,); savaşta kararlı ve kavi olma (4/45, 4/104, 8/45, 47/4, 47/35, 61/4); gerekli şartlarda barışı tercih etme (8/61); toplumda sosyal birliği güçlendirme (3/103, 8/46, 47/22); toplumda bozgunculuk edenlere fırsat vermeme (2/205, 5/33, 50/36); savaş için gerekli stratejileri en iyi şekilde belirleme (4/71); devletin önemli işleri konusunda halkla veya çevresindekilerle istişare etme (3/159); teknoloji ve bilimde başka toplumlardan üstün olma (27/38-41,42); düşmanlara karşı devletin üstünlük ve prestijini koruma (3/139).

2) Önceki Peygamberlerden devlet ve toplum liderliği noktasında ortaya koyduğu ideal örnek. Başta Hz. Musa, Hz. Yusuf, Hz. Davut ve Hz. Süleyman olmak üzere, bu sultan-peygamberlerin varlığı, aynı zamanda Osmanlı padişahlarının temsil ettiği mutlak otorite sistemini manen meşrulaştıran bir zemin fonksiyonu da görmüştür.

3) Kuşkusuz ki klasik edebiyatımızın birçok motif ve mazmunu, İran edebiyatından alınmıştır. Bu durum edebî metinler içerisinde yer alan gerçek veya mitolojik kahramanlar için de geçerlidir. Bu noktada İranlı şair Firdevsi'nin kadim İran tarihini destanlaştırdığı eseri *Şehnâme*, gerek İranlı ve gerekse Türk şairler için mazmun seviyesinde örnek devlet adamı tipleri sunmuştur (Mermer, 2006:34).

4) Eflatun daha sonraları 'ütopya' diye de tabir edilen ideal devlet sistemini ilk kurgulayanlardan biridir. Filozofun hem batı düşüncesinde ve hem de doğu anlayışında etkisi büyük olduğu için, siyasi düşünceleri de yüzyıllar boyunca farklı dönüşümler, şekiller, uzantılarla siyaset düşünürlerinin eserlerine yansımıştır (Sheldon, 2001:230).

Eflatun *Devlet* adlı eserinde yaşadığı tecrübelerden ve edindiği izlenimlerden yola çıkarak, insanların tabiatı gereği elindeki iktidarı istismar etmeye meyilli olduğunu, fakat eğer varlığın yanılıcı dış veçhesini aşarak hakikatin özüne ulaşmış bulunan filozoflar devletin başına getirilirse veya tesadüfen devletin başı filozofların ulaştığı öze ulaşırsa, ancak o zaman devlet aygıtının şahsi çıkarların, istismarların, kavgaların meydanı olmaktan çıkarak, sağlıklı bir yapıya kavuşabileceğini ileri sürmüştür. (Eflatun, 1975:117-175; Karasan, 1947:127)

Eflatun'un kurgusu, Osmanlı dönemine kadar zincirleme gelen etkileri bakımından değerlendirildiğinde iki bakımdan önem taşımaktadır:

Birincisi Eflatun ideal bir devlet tasarlamış ve devlette ve devlet adamında ideali arama girişimleri için bir ilham kaynağı oluşturmuştur (Ludwig, 2001:295). Mesela Müslüman filozoflardan Farabi'nin *El-Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinin en azından bir fikir olarak Eflatunun kurgusundan ilham aldığı açıktır.

İkinci olarak da Kültür tarihine 'bilge kral' şeklinde geçen düşünce, Eflatun'un eserinden mühlhemdir. Dolayısıyla Eflatun, Aristo ile birlikte klasik dönem İslam âlimlerinin felsefe ve hikmet ile ilgili eserlerinde yer aldığından, klasik şiirimizde padişahlara atfedilen bilgelik, marifet, hikmet gibi vasıfların tasavvurunda Eflatun düşüncesinin tesiri olduğu söylenebilir.

5) Yüzyıllar boyunca oluşan İslam felsefe, hikmet ve düşüncesi. Farabi, Maverdi, Gazali, İbn-i Haldun gibi Müslüman âlim ve düşünürler, İslam ve doğu geleneğinden ve Yunan felsefesinden aldıkları

düşünce harcını, kendi tasavvurlarıyla yeniden şekillendirerek, ideal ve meşru yönetimle ilgili farklı kurgular meydana getirmiş, değişik tespit ve teoriler ortaya koymuşlardır.

Onuncu yüzyılda yaşamış Müslüman bir filozof olan Farabi'nin 'ideal devlet adamı', ana fikir olarak Eflatun'un 'filozof devlet başkanından' mülhemdir (Rosenthal, 1962:129). Diğer taraftan onun ideal devlet adamı görüşünü ortaya koyduğu "ideal şehir" kavramının Aristo'nun Politika isimli eserinden mülhem olduğu ileri sürülmektedir (Lahoud, 2005:103). Fakat Farabi biraz İslami kültür, ahlak ve gelenekten istifade ederek, biraz da kendi düşüncesinin süzgecinden geçirerek, Yunan filozoflarından faydalandığı fikir ve kavramları biraz daha geliştirmiştir. Farabi ülkeyi yönetmesi gereken ideal insan için şu vasıfları öngörmektedir:

Vücut uzuvları bakımından tam ve eksiksiz olmalıdır; kendisine söyleneni iyi anlama ve idrak etme kabiliyetine sahip olmalıdır; idrak ettiği şeyi zihninde saklama yeteneğine sahip olmalı, unutmamalıdır; uyanık, zeki ve kavrayışlı olmalıdır; zihninde bulunanı sarahatle ifade edebilmesi için güzel konuşma kabiliyetine sahip olmalıdır; bilgi edinmeyi, öğrenmeyi sevmeli, bunun için gerekli zahmetlere girmekten kaçınmamalıdır; tabiatı gereği doğruluğu ve doğruları sevmeli, yalandan nefret etmelidir; bedeni zevklere meyilli olmamalı, kötü alışkanlıklardan kaçınmalı ve nefret etmelidir; yüksek ruhlu, şerefli ve asil olmalı, aşağılık şeylere tenezzül etmemelidir; dünya metayı gözünde değersiz olmalıdır; yapısı gereği adaleti sevmeli ve gözetmeli, insafli olmalı ve baskı ve zulümden nefret etmelidir. Adil ve doğru bulduğu şeyi desteklemelidir; yapılmasını gerekli gördüğü şey konusunda azimli ve kararlı olmalı, korku ve zaaf göstermemelidir. (Farabi, 2004:96,97)

Siyaset felsefesi üzerine fikir serdeden ve İslam siyaset literatüründe önemli bir yere sahip olan Müslüman âlimlerden biri de 10. yüzyılda yaşamış bulunan Maverdi'dir.

"Maverdi, Yunan felsefesinin etkisiyle ütopyik ideal devlet nazariyeciliği yapan Farabi gibi felsefecilere ve Fars siyasetname geleneğinin tesiriyle devlet adamlarına pratik /pragmatik öğütler üzerine yoğunlaşan ulema ve bürokratlara karşı, sosyopolitik sözleşmeye dayalı halife merkezli bir hukuk devleti tasarlamaktadır." (Kallek, 2003:180-186)

Maverdi'ye göre içtihat yapabilecek seviyede ilim, adalet, kifayet, selamet ve Kureyş'e mensubiyet şartlarını taşıyan her Müslüman erkek, halife olabilir.

Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacib'e göre iyi bir devlet başkanında şu özellikler bulunmalıdır (Akyüz, 2002:91-104): Tanrı vergisine mazhariyet, asalet, akıllılık, cesaret, bilgili olma, ahlaklı ve faziletli olma (bu son vasıf, kendini değil halkı düşünmeyi, dürüst olmayı, merhametli olmayı, dindar olmayı, halkına karşı yardımsever ve anlayışlı olmayı da ihtiva etmektedir) (Yusuf Has Hacib, 1988:148-149).

Gazali de Selçuklu sultanı Sencer'in nasihat isteği üzerine yazdığı *Nasihatu'l-Mülük* isimli eserinde şu vasıflara işaret etmektedir:

Devlet başkanı her şeyden önce dindar olmalı, kendisinin Tanrı karşısındaki konumunu iyi bilmelidir. Devlet başkanı adil olmalıdır. Gerçek ilim ve irfan sahiplerini yakınında tutmalı ve onların görüş ve tavsiyelerinden istifade etmelidir. Devlet başkanı kibirli ve asabi olmamalı, olgun ve ahlaklı

olmalıdır. Kızdığı zaman öfkesini kontrol etmesini bilmeli, intikam hırsından kaçınmalıdır. Halkına karşı şefkatli ve merhametli olmalıdır. İnsanlara karşı sert ve şiddetli değil, yumuşak ve anlayışlı olmalıdır. Halkının ihtiyaçlarını gidermeli, en düşkününü de dâhil, onları hakir görmekten kaçınmalıdır. Devlet başkanı Allah'ın rızasını ve dinin buyruklarını gözetmelidir. İnsanların keyfi için Allah'ın emrinden ve dinin esasından taviz vermemelidir. Devlet başkanı akıllı, sanatkâr ve maharetli insanlara değer verip kendine yaklaştırmalı ve onlarla ülkeyi imar ve inşa etmelidir. Aynı şekilde ehil olmayan insanları idareden, kötü niyetli ve bozguncu insanları memleketten uzaklaştırmalıdır (Gazali, 1969:26-61).

Selçuklu Döneminin ünlü veziri Nizamü'l-Mülk de Sultan Melikşah'ı tecrübelerinden faydalandırmak için yazdığı *Siyasetname* adlı eserinde halka iyi davranmasını, adaletli olmasını, belli günlerde oturup halkın şikâyetlerini dinlemesini, zalimlere meydan vermemesini tavsiye etmektedir. Ayrıca Allah'ın verdiği mülk nimetinin kadrini bilmesini, bu ağır sorumluluğun hakkını vermesini ve halkın duasını almasını salık vermektedir. (Nizamü'l-mülk, 1982:15-18)

İbn-i Teymiyye es-Siyâsetü's-Şer'iyye adlı eserinde siyasi liderin her türlü kamu görevlerini ehline vermesi ve insanlar arasında adaletle hükmetmesi gerektiğini anlatmaktadır (İbn-i Teymiyye 1999:29).

Endülüslü sosyolog ve tarihçi İbn-i Haldun'a göre halifelik dünya ve ahiret işlerini denge içerisinde yürüttüğü için en ideal yönetim tarzını ifade etmektedir (İbn-i Haldun, 2004:270). Tarihçi halifelik makamına gelecek kişide dört şart aranması gerektiğini belirtmektedir: İlim, adalet, kifayet (ehliyet, kapasite, kabiliyet) ve duyu organlarının sağlam olması.

Osmanlı Döneminde şairlerin dışındaki ilim ve fikir adamlarının ideal bir devlet yönetimi için gerekli gördükleri vasıfları örneklendirmek üzere dönemlerindeki siyasi ve sosyal bozukluklara hal çareleri öneren Koçi Bey ve Katip Çelebi'nin bu husustaki tespitlerine yer verilebilir.

Koçi Bey devlet düzenindeki bozuklukları dönemin padişahı IV. Murad'a arz etmek için bir risale kaleme almıştır. Risalede devletin güçlü ve sağlam olan ilk dönemlerindeki padişahların tavır, politika ve uygulamaları, ideal devlet adamı için önerilen vasıfları ortaya koymaktadır. Koçi Bey'e göre Osmanlı Devleti'nin büyük ve başarılı padişahları divanda hazır bulunmuş ve devletin bütün işleriyle bizzat ilgilenmişlerdir. Memlekette olup biteni takip etmiş, gerekli şekilde haberdar olmuşlardır. Devlet yönetiminin üst kademelerinde ve padişahın yakınında görev alanlar “güngörmüş, işten anlayan, fikir sahibi, iyilik düşünen akıllı” kimselerdi. Vezirler dirayetli ve basiretli kişiler olup saray çevresindeki diğer insanları gereksiz şekilde devlet işlerine karıştırmamışlardır. Padişahlar da diğer insanların vezirleri kötülemesine ve onların işine karışmasına izin vermemişlerdir (Koçi Bey, 1985:33-34).

Katip Çelebi, IV. Mehmed'in devletin ekonomik ve sosyal bünyesinde fark ettiği bozuklukların sebeplerinin teşhis edilmesi yönündeki talimatı çerçevesinde *Düstûru'l Amel li Islâhi'l-halel* isimli raporunu yazıp ilgili divan toplantısına arz etmiştir. Müellif problemleri bir sosyal ve ekonomik yapıya ilişkin çözüm önerilerini sunarken eksiksiz bir yönetim için gerekli gördüğü politika ve hususiyetleri de ifade etmiş olmaktadır.

Katip Çelebi'ye göre devlet yönetimi halkına adil ve merhametli davranmalı ve onları zalimlerin ve istismarcıların saldırılarına karşı korumalıdır. Diğer taraftan bürokrasinin yolsuzluk, haksızlık ve istismarını önlemek için kamu görevleri ehil olan insanlara tevdi edilmelidir (Orman, 2009:345-48).

Osmanlı şairlerinin ideal devlet adamının özellikleriyle ilgili görüşlerini tespit etmek için şu şairlerin divanları taranmıştır: Şeyhi, Ahmet Paşa, Necati Beg, Hayâli, Baki, Fuzuli, Nefî, Nâbilî, Nâilî, Nedim ve Şeyh Galib. Bu şairlerin klasik Türk şiiri açısından taşıdıkları önemi kısaca şu şekilde açıklayabiliriz:

Şeyhi (ö.1431): Şeyhi, Divan Edebiyatını aşağı yukarı bütün çizgileriyle belirginleştiren ilk şair olmuştur. Daha önce gelen şairler onun kadar “kuvvetli bir zeka ve hassasiyetle, incelikle” bu çizgileri ortaya koyma başarısı gösterememiştir (Tarlan, 2004: 63).

Ahmet Paşa (ö. 1497): Klasik Türk şiirini Şeyhi'nin getirdiği noktadan daha ileriye taşımış, örnek aldığı eserlerden daha başarılı nazireler yazmış ve kendinden sonraki Baki, Necati gibi önemli bazı şairleri etkilemiştir (Eflatun, 2006: 478).

Necati Beg (ö. 1509): Gerek kendi devrinde ve gerekse 16. yüzyılda yaşamış olan şairler Necati Beg'den büyük bir hayranlıkla söz etmişlerdir. Önemli tezkirecilerden bazıları onun Türk şiirini İran şiirinin taklidi olmaktan çıkardığını, “sözün ruhunu önce onun bulduğunu, diğerlerinin bu bakımdan ancak onun izinden gittiğini” belirtmiş ve onun Türk edebiyatında orijinal bir üsluba sahip ilk şair olduğunu ifade etmişlerdir (Çavuşoğlu, s. 20-21)

Fuzuli (1556): Fuzuli'yi Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biri haline getiren özelliği onun “samimiyeti, coşkunluğu, sadeliği, duyarlılığı ve ifade kudretidir”. Kendi döneminden itibaren hem divan, hem de halk şairleri tarafından takdirle karşılanmıştır. Bütün tezkirelerde kendisinden hürmet, itibar ve takdirle bahsedilmiştir (Karahana, 1996: 242-244). Fuzuli, “Divan edebiyatının derinlik, samimilik ve içtenlik bakımından en büyük” şairidir (Kabaklı, 2007: 127).

Hayali Bey (ö. 1557): Hayali şiirlerinde kullandığı ince hayaller ve akıcı ve ahenkli söyleyişiyle döneminin büyük şairleri arasında yerini almıştır (Eflatun, 2006: 488)

Baki (ö. 1600): Baki klasik şiire yeni bir ses ve ahenk getirmiş olan güçlü bir şairdir. Kendisinden sonra gelen şairlerin çoğunda derin izler bırakan Baki bazı şairler tarafından kendisine hayranlık duyulan bir sembol olarak telakki edilmiştir. Baki edebiyattaki başarısının yanı sıra devlet bürokrasisinin de en üst kademelerinde vazife icra etmiştir. Nitekim İstanbul kadılığı, Anadolu Kazaskerliği ve 1591'den itibaren Rumeli kazaskerliği Baki'nin yaptığı üst düzey görevler arasında yer almaktadır. (Doğan, 2002: 23). “Geniş bir edebi kültür ve ince bir zevke malik olan şair nazım diline yeni bir ahenk, yeni bir selaset getirmiş, nazım tekniğini zamanının verdiği imkan derecesinde mükemmelleştirmiştir (Köprülü, 1979: 248-9)

Nefî (ö. 1635): Nefî edebiyatımızda kaside ustası olarak ün kazanmıştır. Kendi döneminden başlayarak yakın dönemlere kadar kaside yazan bütün şairler Nefî'yi üstat telakki etmiş ve onun şiirlerini

örnek almıştır (İpekten, 2004: 81). Nef'i Eski Türk edebiyatının kendisiyle iftihar edebileceği birkaç şairden biridir. "Türk kaside ve hiciv sanatını ilk planda temsil eden odur (Karaman, 1986: 15).

Naili (ö. 1666). "Naili'nin 17. yüzyıl Divan Edebiyatının ve hatta bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olduğu kuşkusuzdur". Kendisinden bahseden bütün kaynaklar, Naili'nin şiire yenilik getirdiği hususunda birleşmişlerdir. Naili'nin şiiri okunduğunda şiirde yeni bir çığır açtığı hemen fark edilir. Naili 17. yüzyılda üslup, incelik ve hayal derinliği gibi özelliklerle belirginleşen şiirinde bu özelliklerin çoğu bakımından diğer şairlere öncülük etmiştir (İpekten, 2004: 57-60).

Nabi (ö. 1712): Nabi bilgiyi, tecrübeyi, hikmet ve düşünceyi ustalıklı şiire işlemesi bakımından kendine has hikemi şiir ekolünün temsilcisi sayılmaktadır. Şiirdeki edebi etki ve ahengi zayıflatmadan hikemi ve sosyal muhtevaları şiire yerleştirebilmesi onun klasik edebiyata yaptığı önemli bir katkı olarak değerlendirilmiştir (Eflatun, 20016: 503).

Nedim (ö. 1730): Klasik edebiyata yaşadığı muhitin hadise ve hususiyetlerini ve mahalli kültür unsurlarını başarılı şekilde aktaran bir şairdir. Klasik şiirin çoğu zaman hayali çerçevedeki kalıplar üzerinde hüneler gerçekleştirme biçimindeki geleneğinin dışına çıkarak, somut ve yaşanmış unsurları Türkçe'nin kendine has sesinin daha bariz hissedildiği bir dil ile terennüm etmiş ve bu şekilde sonraki dönemlere kalıcı bir etki bırakmıştır (Macit, 1997: XVIII-XXX).

Şeyh Galib (ö. 1799): Klasik edebiyatın 18. yüzyıldaki son güçlü kalemi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Hüsn ü Aşk adlı eseriyle klasik edebiyatı modern edebiyata taşıyan bir kavşak noktasında yer aldığı kabul edilmektedir. Ayrıca klasik edebiyatın son dönemlerinde etkisini gösteren Sebki-Hindi akımının Türk edebiyatındaki "en dirayetli sesi" olmayı başarmıştır (Kalkışım, 1994: 14).

Bu şairler Osmanlı edebiyatının en güçlü ve en meşhur şairleri oldukları için, devlet adamlarıyla münasebetleri ileri seviyede olmuş ve bu durum onların şiir sanat ve üslubundaki güçleriyle birleşerek padişah ve vezirleri etkileme ihtimallerini yükseltmiştir. Yine bu sayılan şair kadrosu, Osmanlı edebiyatının yetkinlik kazandığı ve tesir icra ettiği bütün yüzyılları kapsamak suretiyle (15. yüzyıl: Şeyhi, Ahmet Paşa, Necati Beg; 16. yüzyıl: Fuzuli, Baki, Hayali; 17. Yüzyıl: Nef'i, Nabi, Naili; 18. yüzyıl: Nedim, Şeyh Galib) yeterli bir örnekleme oluşturabilecektir.

Şairlerin konuyla ilgili şiirlerine geçmeden önce bir noktayı belirtmek yerinde olacaktır. Şiirlere bakıldığı zaman, Osmanlı şairlerinin farklı yüzyıllarda ve farklı siyasi şartlarda yaşamış farklı hüviyetteki devlet adamları için yazdıkları övgü şiirlerinde idealize ettikleri vasıfların birbirine benzediği görülmektedir. Bu iki sebeple açıklanabilir: Birincisi idealize edilen vasıflar için reel durumdaki farklılıkları tek tek dikkate almak gerekmemektedir. Diğer bir ifadeyle ideal vasıfların geniş bir zaman dilimi için geçerli olması, 'model' kavramının mahiyetinden kaynaklanan bir durumdur.

İkinci sebep de klasik şiirin kendi gelenek ve telakkisiyle ilgilidir. Osmanlı şiiri realist malzemeye değil hayali bir tasavvura dayanan ve değişen şartlara göre kendini değiştirmek yerine, geleneğe bağlı bir sürekliliği esas alan bir poetika anlayışına sahiptir. İdealize edilen sevgilinin vasıfları

beş yüz yıl boyunca benzer mazmunlarla ifade edildiği gibi, idealize edilen devlet adamları için kurgulanan vasıfların birbirine benzemesi bu sebeple tabii addedilmelidir.

2. OSMANLI ŞAİRLERİNE GÖRE İDEAL DEVLET ADAMININ ÖZELLİKLERİ

2. 1. Adalet

İslam kültüründe adalet kavramının insanlar arasındaki ‘eşitlikten’ çok daha geniş bir manayı ifade ettiğini belirtmek gerekir. (Çağrı, 1988: 341). Kur’an’daki bazı ayetlerde (4/58, 4/135, 5/8, 5/42, 49/9, 6/152) devlet yönetimi açısından adaletin hem iç ve hem de dış unsurlara karşı dengeli, dürüst, hakkaniyetli ve ölçülü olma anlamında kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan bu makalede yer verilen Müslüman düşünürlerin tamamı –Farabi, Maverdi, Gazali, Nizamü’l-mülk, İbn-i Teymiyye ve İbn-i Haldun- kurguladıkları ideal devlet adamı için adalet vasfına yer vermişlerdir.

Denilebilir ki adalet Müslüman düşünür ve âlimler için devlet yönetiminin bel kemiğini oluşturmaktadır. Buraya alınan şairlerde ise adalet her türlü zulme, haksızlığa ve saldırıya karşı devlet yönetiminin halkı koruyup kollaması ve huzur ve güven ortamını temin etmesi anlamında kullanılmaktadır.

İleri seviyedeki adaletin olmasaydı, halkı kim ışıklandırır; o zaman ortalığı zulüm ve karanlık kaplardı. (Şeyhi, s. 56)

Saltanatın döneminde adaletin temeli sağlam, zulmün evi ise harap olmaktadır. (Necâti Beg, s. 53)

Sensin o mübarek kudretin sahibi padişah ki adaletinin bekçisi, yılanı serçe yuvasına nöbetçi eylemiştir. (Hayâlî, s. 54)

Adaletinin eteğini ümitle tuttuğundan beridir, mülkün yakasına haksızlık eli erişemez olmuştur. (Fuzûlî, s. 70)

Barekallah bu ne âdil bir padişah ki cihan şarktan garba kadar emniyet ve huzura kavuştu. (Bâkî, s. 9)

Hangi memlekete adaleti mürebbi olsa, oranın havası ve suyu kurda çoban özelliği kazandırır. (Nefî, s. 58)

Şimdi bu vezirin adalet icra ettiği dönemdir. Yürü ey Nûşîrevân’ın adaleti hoş geldin. (Nâilî, s. 108)

Adaleti mevsimlere ilişse koca karı soğuğu ile eyyam-ı bahur sıcakları sulh eder. (Nâbî, s. 44)

2.2. Dünyaya Nizam Verme

Bu vasıf birinci maddedeki adalet vasfıyla yakından ilişkilidir ve onunla birlikte değerlendirilebilir. Fakat Osmanlı Devleti için nizam-ı alem kavramının ayrı bir yeri vardır ve hakim olunan geniş coğrafyada ve hatta zaman zaman bu coğrafyanın ötesinde siyasi, sosyal ve kültürel bir düzen, huzur, asayiş, denge ve istikrarın bulunması, devletin varlık felsefesinin dayandığı temellerden birini oluşturmuştur.

Döneminde kimse göklere iltica etmesin. Zira eminlik yurdunda olanın sığınağa, kaleye ihtiyacı yoktur. (Necâti Beg, s. 61)

Cihan sahrası adaletinin şöhretiyle şeref bulalı, yırtıcı aslan ile ceylan dost olmuş birlikte gezinmektedir. (Necâfî Beg, s. 86)

Millet mülkünün sığınağının ki etkili ve yerinde tedbirlerin düşman Ye'cuc'unun savılmasında İskender (-i Zülkarneyn) seddi gibidir. (Fuzûlî, s. 78)

Adaletin zarar verme alışkanlığını memlekette o derece giderdi ki kimsenin ihtiyat amacıyla duvara ve kapıya ihtiyacı kalmadı. (Fuzûlî, s. 109)

Yeryüzü sarsıntılardan hali değildi de o gelir gelmez cihan mülküne istikrar kazandırdı. (Bâkî, s. 26)

Adaleti dünyaya taze bir revnak kazandırdı; zamanın harap durumu yine intizama kavuştu. (Nef'î, s. 98)

Ne tarafta bir fitne zuhur ettiyse, güzellerin saçı gibi perişan ve darmadağın hale geldi. (Nâilî, s. 79)

Huda'nun desteği, memlekete nizam vermek için adil bir padişahı mühürle Süleyman etmiş. (Nâilî, s. 51)

Şimdi cihan o kadar huzurludur ki mesela şeytan bile korkusundan şer düşünmeye cesaret edemez. (Nâbî, s. 61)

Hazret-i Hak seni bu maslahat için saklıyormuş ki bu perişanlığa nizam veresin. (Nâbî, s. 95)

Ey padişah! Öyle bir kimseyi devlet işlerine vekil tut ki nizam-ı âlemin manası nedir bunu bilsin. (Nâbî, s. 107)

Memleket ve millet mübarek varlığıyla nizamını bulmuştur. Görüşün ruh misali dört unsuru ihya eylemiştir. (Nedim, s. 48)

O kerem sahibinin adaletli idaresi zamanında cihan halkının kalpleri keder ve tasadan kurtuldu. (Nedim, s. 109)

Devrinde halk asudedir, meşakkat ve sıkıntı yoktur. Eğer bir eziyet varsa o da kâfir huylu güzellerdendir. (Şeyh Galib, s.82)

2.3. Memleketi İmar ve İhya Etme

İyi bir devlet yönetiminin adalet, huzur, güven ve istikrarı sağladıktan sonra memleketi geliştirmesi, yapılandırması ve kalkındırması gerekmektedir. Osmanlı devlet yöneticilerinin şehirlerin alt ve üst yapısının inşasına ve çevrenin geliştirilmesine yönelik çalışmalarını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Bu mamurede dinar ve dirhem hazinesini gömmek için bile bir harabe bulunmaz. (Fuzûlî, s. 94)

Bütün himmetin memleketi tamir etmeye yönelmiştir; elbette çalışma, çölleri bağ ve bahçeye çevirir. (Fuzûlî, s. 113)

Memleket gülşeninindirlik ve düzeni senin himayenle sağlanmaktadır. Halkın maslahatları senin inayetinle tamam olur. (Nâbî, s. 47)

Cihanda arzusu gönlü harap olanların gönlünü tamir etmektir. Her zaman âdeti hayrat ile dünyayı mamur etmektir. (Nedim, s. 144)

2.4. Halka Karşı Cömertlik ve Yardımseverlik

Buradaki cömertliği devlet adamlarının münferit ihsanları olarak görmek mümkün olmakla birlikte bunu daha geniş bir bağlamda değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu çerçevede Osmanlı

döneminde, sosyal devlet anlayışına yönelik politikaların yanında, devlet adamlarının yaptırdığı hamam, kervansaray gibi çeşitli imaret eserlerini ve sosyal hizmete yönelik vakıfları da kaydetmek gerekmektedir. İslam geleneğindeki uygulamada da zekâtın devlet tarafından toplanarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılması yer almaktadır.

Himmeti cömertlik terazisini eline aldığından beridir, iki cihan nimeti avucunda az görünür. (Şeyhî, s.58)

Avucunun bir anda saçtığı hazinenin öşrünü, cömertlik terazisinin kefesi, kıyamete kadar ölçemez. (Ahmed Paşa, s. 68)

Cömertlik denizin nasıl anlatılabilir ki zira onun her bir damlası, kerem ummanının cömertlik mayasının kaynağından meydana gelmiştir. (Ahmed Paşa, s. 69)

Ey padişah! Cömertlik avucun erişeli, Hatem-i Tai'nin cömertliği ve Bermeki ailesinin bahşişleri unutuldu. (Necâî Beg, s. 76)

Cihan padişahı için cömertlik gözde nur gibidir. Zamanın hükümdarı için kerem, mülkün süsü gibidir. (Hayâlî, s. 49)

Deniz ve maden ocağı ihsan iddiasına girseler de kerem ve cömertliğini görünce bu iddialarından vazgeçmek zorunda kalırlar. (Fuzûlî, s. 88)

Lutuf ve cömertlik memleketinin sahibi odur ki denizin ve madenin mahsulü, onun lütuf sofrasına dökülmüştür. (Bâkî, s. 4)

Lutfu o derecedir ki ihsan avucunun denizi dalgalanmaya başlayınca, gökleri inciye gark eder. (Nef'î, s. 52)

Onun kerem bulutu bereket ulaştırırsa, cehennem külleri hayat bularak yeşermeye başlar. (Nâilî, s. 64)

Ne lütuftur ki onun zamanında bin dinar verseler bile bunu alacak dilenci bulunmaz. (Nâbî, s. 66)

Ey şanlı vezir! Sözüün hakkı şudur ki senin lütuflarınla Hatem-i Tai'nin bahşişleri kıyas edilmez. (Nedim, s. 39)

Gökyüzü, elinin saçtığı zamanlarda bu kadar ışıltılı yıldızı toplayarak kendine meşale yapmış. (Şeyh Galib, s.69)

2.5. Halkına İyi Muamele Etme / Halkın Memnuniyetini Kazanma

Kur'an'da (6/152, 17/34, 9/60) ayetler zayıfların ve yoksulların korunup gözetilmesini, (3/159, 28/39) ayetler ise halka karşı mülayim ve anlayışlı olunmasını konu etmektedir. Gazali'ye göre devlet başkanı halkına karşı şefkatli ve merhametli olmalıdır; insanlara karşı sert ve şiddetli değil, yumuşak ve anlayışlı olmalıdır; halkının ihtiyaçlarını gidermeli, en düşkününü de dâhil, onları hakir görmekten kaçınmalıdır.

Nizamulmülk de devlet adamının halka iyi davranmasını, belli günlerde oturup halkın şikâyetlerini dinlemesini öğütlemektedir. Gazali ile Nizamulmülk'ün bu görüşlerinin şiirlerde yer alan anlayışla büyük bir paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Halk dirliği eşiğinden bulur. O halde sultanın keremi zamanın Mesihi olmalı. (Necâî Beg, s. 76)

Niyeti hayır ve işleri düzenlik olduğu için ona hayır dua etmeyecek kimse yoktur. (Fuzûlî, s.80)

Şefkat besleyen bir sinedir ki düşüncesi daima zayıfların ihtiyaçlarının tatmin edilmesidir. (Nâilî, s. 68)
Mahkeme duruşmasına gelen fakirlere karşı gösterdiği merhameti babalar çocuklarına gösteremez. (Nâbî, s. 100)

2.6. Sağlam Görüş ve Basiret

Her dönemde başarılı bir devlet adamı olmak için vizyon, basiret, stratejik bakış, öngörü ve sezgi sahibi olmak gerektiği açıktır. Farabi ideal devlet adamının uyanık, zeki ve kavrayışlı olması gerektiğini söylemektedir. Bu vasıfların basiret ve görüşle yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Koçi Bey de Osmanlı'nın başarılı dönemlerinin vezirlerinden bahsederken onların basiret ve dirayet sahibi olduklarını vurgulamaktadır.

Onun görüşü ile gece sürmesi yıldızların gözünü açsa, kıyamete kadar gündüz onu güneş mili çekerek kör edemeyecektir. (Necâfî Beg, s. 65)

Üstün bir makamın sahibidir ki parlak görüşüne saltanat adabının incelikleri saklı değildir. (Fuzulî, s. 70)

Eğer cihan görüşünün ışığından hissedar olsa, zerre dünyaya güneş kadar ışık verirdi. (Nef'î, s. 104)

Görüşünün ışığı toprağın köklerine düşse, demir madeninde billurun saflığı ortaya çıkar. (Nâbî, s. 44)

O zamanın işten anlayan kişisidir ki işlerin düğümü ne kadar müşkül olursa olsun, onun görüşünün parmakları açar. (Nâbî, s. 99)

Onun kavrayışlı görüşüne güneş desem olmaz mı zira imkan âlemini yerden göğe kadar aydınlatmıştır. (Şeyh Galb, s.69.)

2.7. Hikmet ve Marifet

'Hikmet ve marifet' vasfının 'görüş ve basiret' özelliğinden farkı şudur: sonraki daha çok devlet siyaset ve idaresiyle ilgili bir kabiliyeti ifade ederken, önceki vasıf bütün bir varlıkla ilgili genel bir bilgi, kavrayış ve algılamaya işaret etmektedir. Eflatun'un 'filozof devlet adamı' düşüncesini bu noktada zikretmek gerekmektedir. Farabi'nin öngördüğü 'Kendisine söyleneni iyi anlama ve idrak etme kabiliyetine sahip olmalıdır', 'idrak ettiği şeyi zihninde saklama yeteneğine sahip olmalı, unutmamalıdır' ve 'bilgi edinmeyi, öğrenmeyi sevmeli, bunun için gerekli zahmetlere girmekten kaçınmamalıdır' vasıfları da bu özellikle bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Yine Maverdi ve İbn-i Haldun'un halife için öngördüğü 'ilim' vasfı bu çerçevede mütalaa edilebilir. Osmanlı toplumunun kültür yapısıyla bağlantılı olarak şiirlerdeki marifet ve hikmetin felsefeden daha çok tasavvufi hikmete ve dini metafiziğe dayandığını belirtmek gerekir.

Devlet mektebinde ermişlerden ders almıştır. Marifet dersinde kutuplar kutbunun sözüne söz katar. (Ahmet Paşa, s. 59)

Hakikat denizinin incisi, tarikat mülkünün şahı, hidayet göğünün ayı, iyilik tahtının hanı. (Hayâlî, s. 58)

Fikrinin dikkati o derecedir ki fikrettiği zaman ilmi, eşyanın hikmetinde hiçbir şüphe bırakmaz. (Fuzûlî, s. 102)

Sensin o hikmet ve bilgi dolu âlim ki kader gönlünden levh-i mahfuza mana alabilir. (Nâilî, s. 59)
Sen mahrem manaların inceliklerini o derece bilmektesin ki sana Eflatun bile itiraz edemez. (Nedim, s. 59)

2.8. Sanattan ve Marifetten Anlama / Sanat ve Marifet Ehlini Gözetip Kollama

Gazali'ye göre devlet başkanı akıllı, sanatkâr ve maharetli insanlara değer verip kendine yaklaştırmalı ve onlarla ülkeyi imar ve inşa etmelidir. Aynı şekilde ehil olmayan insanları idareden uzaklaştırmalıdır. Yine İbn-i Teymiyye devletin yönetimiyle ilgili görevlerin ehil olana verilmesi üzerinde durmaktadır. Osmanlı'nın problemleri dönemlerinde yaşayıp bu sosyal ve ekonomik problemlere çözüm öneren Koçi Bey ve Katip Çelebi de işlerin gerçekten beceri ve liyakat sahiplerine verilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Osmanlı şairleri ise marifet ehline değer verilmesi noktasındaki genel tespitle birlikte, kendileri de sanatkâr olduğundan sanatın kıymetinin bilinmesi üzerinde durmaktadır.

Renkli şiirlerin nazım gelinine süs vereli, incinin bağı delindi, cevher yere geçti. (Hayâlî, s. 60)
İlim ehlinin örnek aldığı, fazilet erbabının hamisi; gönlü temiz bir amir ve incelikten anlayan bir tabiatın sahibi. (Fuzûlî, s. 102)
Fazilet ehli senin devrinde feleklerin tepesine bastı (çok yüksek bir noktaya ulaştı); fani dünya artık irfan ehlini nasıl perişan edebilir. (Bâkî, s. 18)
Senin cömertlik elin irfan ehline o kadar çok keremlerde bulunmaktadır ki bu kadar ihsanı nisan yağmuru bile gül ve nesrine yapmaz. (Bâkî, s. 18)
Söz kumaşı bezirgâni oldum olalı, temiz tabiatın gibi bir kaliteli mal müşterisi görmedim. (Nâilî, s. 59)
Senin devrinde marifet ehli etkisiz hale getirilen feleğin cevrenden rahata kavuşturulmuştur. (Nedim, s. 87)
Bir zaman vardı ki hünerin kıymeti azalmıştı; sen gelerek üstün bir keremle bu değeri ortaya koydun. (Şeyh Galib, s. 76)

2.9. Yüksek Kişilik Cevheri ve Seciye

Farabi devlet adamının yüksek ruhlu, şerefli ve asil olması gerektiğini, aşağılık şeylere tenezzül etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Modern öncesi dönemin sosyal anlayışı içerisinde asil yaradılışlı olmanın toplum nezdinde bugüne nazaran çok daha ehemmiyetli değerlendirildiği söylenebilir. Modern dönemdeki halkçı ve eşitlikçi eğilimler bu anlayışı zayıflatmıştır.

Kâmil ve şerefli zatının temiz cevheri âleme lütuf ve mürüvvet madeninden yadigârdır. (Fuzûlî, s. 122)
Marifet sende, kerem sende, şecaat sende; kişiliğin çeşit çeşit üstün vasıflarla dolu. (Nâilî, s. 78)
Temiz soyunun incisinin ışığının aksi, güneşin yakutuna yüz kızarması verir. (Nâilî, s. 116)
Kader eli onun temiz tıynetini, kâinatı oluşturan unsurların özünün özünden yağurmuştur. (Nâbî, s. 52)

2. 10. Himmet ve Gayret; Beceri ve Atiklik

Farabi'ye göre devlet yöneticisi yapılmasını gerekli gördüğü şey konusunda azimli ve kararlı olmalı, korku ve zaaf göstermemelidir. Maverdi ve İbn-i Haldun'un öngördüğü 'kifayet' kavramı devlet adamı için bu özellikleri de ihtiva etmektedir. Koçi Bey de ilk dönem devlet adamlarının aktif, hareketli ve çalışkan olduklarını övgüyle belirtmiş ve sonraki padişahların pasif, isteksiz ve durağan olmalarını devlette ortaya çıkan problemlerin önemli sebeplerinden biri olarak göstermiştir.

Ey hünkâr! Sen mülk ve devletin o kadar hızlı bir süvarisisin ki gelir gelmez himmet atın meydanı aldı. (Bâkî, s. 17)

Eğer azmi toprağın tabiatına öğretmen olsa, ağır dağlara esen rüzgârın hareketini kazandırır. (Nef'î, s. 58)

Devletin bütün ihtiyaçlarını temin etmek, başkalarına zordur, fakat sana kolay olmuştur. (Nâilî, s. 85)

2. 11. Üstün Huy ve Ahlak

Osmanlıcada ahlak ile huy (hulk) aynı kökten gelmektedir. Bu sebeple ahlak kavramı aynı zamanda iyi ve yumuşak huylu, temiz tabiatlı olmayı da tazammun etmektedir. Farabi'ye göre devlet adamı tabiatı gereği doğruları ve doğruluğu sevmeli ve yalandan nefret etmelidir. Gazali'ye göre de ideal bir devlet adamı kibirli ve asabi değil, olgun ve ahlaklı olmalıdır.

Zamanın gülşeninde doğan gonca, huyunun güzel kokusuyla dünyaya gelmiştir. (Hayâlî, s.46)

Bu cihan Yakub'unun açıldı âmâ gözleri; hânım sen huyunun kokusuyla Yusuf-ı Kenân mısın? (Hayâlî, s. 57)

Yasemin mecmuası, nesrin kitabı ve gonca tomarı açıldıkça güzel ahlakının kemalini beyan eyler. (Fuzûlî, s. 75)

O hoş sohbet ve hoş kişilik sahibi şerefli vezirin beğenilen tavırları anlatmakla bitmez. (Nâilî, s. 68)

Eğer temiz meşrebinin verdiği sefayı bir şair zikretse, Kevser damlası onun kaleminin mürekkebinin kıskanırdı. (Nef'î, s. 112)

O şanı yüce güzel ahlaklı hünkâr ki ahlakının deryasına nispetle deniz bir göl bile değildir. (Nâbî, s. 52)

2. 12. İlahi Yardım ve Desteğe Mazhariyet

Osmanlı'da ve İslam tarihindeki birçok devletin yönetim anlayışında devlet adamının başarısında Allah'ın yardımı önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'ın birçok ayetinde (2/89; 4/141; 5/52; 48/1; 48/27; 61/13; 110/1) -bazı şartlara bağlı olmakla birlikte- fetih ve zaferin Allah tarafından verildiği belirtilmektedir ki bu da bu anlayışın İslami bir temele dayandığını göstermektedir.

Kılıç gibi gayret kemerlerini kuşanınca Allah da ona fetih ve yardım verdi. Böylece hisarı fethetti. (Bâkî, s. 81)

Su ve toprağın birbiriyle birleştiği (yaratışın başladığı) anda Tanrı memleketlerin zaptını kılıcına mukadder kılmış. (Necâtî Beg, s.96)

Kaderin desteği devletine istiklal verdi. Gökler hemen sebepleri hazırladı. (Nâîlî, s. 79)

Niyeti mülke ve dine gerçek bir hizmet olduğundan Allah da ona niyet ettiği şeyi başısladı. (Nâbî, s. 290)

Bu halis niyet ve samimiyet sende olduğu için, Hakk'ın tevfikinin inayeti sana asker olur. (Nedim, s. 57)

2. 13. Dine Bağlı bir Hayat ve Şahsiyet

Farabi'ye göre devlet adamı prensipli, ölçülü ve düzgün yaşamalı, kötü alışkanlıklardan, bedeni zevklerden, dünya metana meyletmekten kaçınmalıdır. Bu tespitler İslami gelenek çerçevesinde, dolaylı olarak da olsa dindar bir yaşantıya işaret etmektedir. Gazali'ye göre de ideal bir idareci her şeyden önce dindar olmalı, kendisinin Tanrı karşısındaki konumunu iyi bilmelidir.

Ne sâlih bir insan ki dine uygun olan emirlerine uyulması, daima itaat ehlini cehennemden sıkıntısından kurtarır. (Fuzûlî, s. 113)

Dışını ve içini Hakkın haşyetinin eseri haline getirmiş; Cüneyd-i Bağdadi ve Zinnûn-i Mısri'nin ibadetlerinin sırrının mazharı olmuş. (Nâîlî, s. 79)

2. 14. İhtişamlı İdare Merkezi, Ordu ve Teşkilat

Bu özellik kuşkusuz devletin kuvvet ve büyüklüğü ile de alakalıdır. Fakat devlet adamının devletin güç ve teşkilatına kattığı şeyler de onun başarısını belirleyen faktörlerden biri olmaktadır.

Sarışın kulların olan ay ve güneş gece gündüz gelip eşiğinde hizmet ederler. (Necâî Beg, s. 97)

Hz. Süleyman gibi bütün bir dünya sancağının altında toplandı. Askerleri karınca ve çekirge ordusundan daha kalabalık. (Bâkî, s. 34)

Senin ordun ne acayip bir deryadır ki onun karargâhta kurduğu çadırlar denizin kabarcıkları gibi görünüyor. (Nef'î, s. 91)

Ülkesi o kadar teşkilatlı ve intizamlı ki cennet kokusu giriş vergisi vermeden geçmeye yol bulamaz. (Nâbî, s. 44)

Yüksek kapısına varsın da görsün haşmeti ve itibarı; gelip alayını görsün de seyretsin temaşayı. (Nedim, s.41)

2. 15. Geniş Ülke ve Dünya Hâkimiyeti

Bu özellik de bir önceki gibi devletin mevcut güç ve kapasitesi ile alakalıdır. Fakat devlet adamının bunu bir hedef ve ülkü olarak benimsemesi ve bu istikamette çalışması onun profilini etkileyen bir faktör olacaktır. Bugünkü telakkide dünya hakimiyeti, coğrafi fetih olarak değil de global veya bölgesel düzeyde nüfuz ve hegemonya kurmak olarak değerlendirilebilir. Nitekim mesela ABD başka ülkelerin topraklarını işgal etmeden, ülkeler ve uluslararası sistem üzerinde nüfuz ve hegemonya kurabilmektedir.

İnsanlar ve cinler fermanına tabi olsun, zira padişahımız hükümdar olarak yedi iklime yeter. (Şeyhi, s. 81)

Saltanat güneşisin yürü yedi iklime ki doğu ve batı kılıcının gücüyle fermanına tabidir. (Ahmet Paşa, s. 56)

Rum'da, Mısır'da, Basra ve Bağdat'ta hükmün geçmektedir. Hindistan'ı aldın, şimdi de Türkistan diyarına mı talipsin? (Hayâlî, s. 57)

Doğu ve batının sultanı, kara ve denizin padişahı; zamanın Dârâ'sı saadetli Sultan Süleyman. (Bâkî, s. 4)
Derya gibi bir ordu sevk edip dünyayı fethetse ve cihan mülkü üzerinde hükmünü baştanbaşa yürütse ne olur ki? (Nefî, s. 60)

Dünyayı zapt eden kuvvetine aferinler olsun. Hoş geldin ey padişah ki nereye yöneldin ise orayı fethettin. (Nâilî, s. 108)

Yedi iklim idaresine tabi ve yedi derya hükmü altındadır. (Nedim, s. 115)

2. 16. Yüksek İtibar ve Prestij

İtibar ve prestij vasfı, devlet adamının devletle özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin güçlü olması, prestijli olmasını da içermektedir. Bu durumda iyi devlet adamının da temsil ettiği devletin prestijini hakkıyla üstlenmesi beklenmektedir.

Zuhal gezegeni, misal olarak dokuzuncu feleği kendine makam edinse bile senin kadrinin ayağını öpme derecesine erişemez. (Şeyhi, s.81)

Doğu ve batı en düşük seviyedeki kölenin rütbesidir. Dünya coğrafyası en aşağı derecedeki kulunun mülküdür. (Ahmet Paşa, s.44)

Ey taç sahibi! Cihan mülkünün beyleri senin kapıda kulun olmakla iftihar ederler. (Necâtî Beg, s.65)

Senin izzet mektubuna Utarit kâtip oldu. Kadrinin kapısında Zuhal zenci kapıcı durumundadır. (Hayâlî, s. 38)

Yeryüzü, kadrinin yüksekliğini güneşe sorunca güneş, onun kapısındaki toprağa kasem ederek bunu doğruladı. (Fuzûlî, s. 88)

Yolunun toprağı cihan sultanlarının tacındaki incidir. Ayağının tozu ileri gelenlerin gözünün sürmesidir. (Bâkî, s. 8)

Sensin o cihanın bekçisi olan muazzam hükümdar ki dünyanın şanlı sultanları kapına yüz sürmektedir. (Nefî, s. 120)

O padişah ki cihanın sultanları yüksek kapısındaki kapıcıya dilenci gibi boyun büküp ricada bulunurlar. (Nedim, s. 68)

2. 17. Hışım ve Kahır (Caydırıcılık)

Halka yakınlıkla ilgili beyitlerle birlikte değerlendirildiği zaman, buradaki 'hışım' ve 'kahr'ın kendi halkına yönelik bir despotluğu değil, ülkenin iç ve dıştaki düşmanlarına karşı bir caydırıcılığı ifade ettiği söylenebilir. Devlet adamı bu caydırıcılık vasfını da devlet adına üstlenmekte ve gerçekleştirmektedir.

O hükümdar ki durduğu zaman itibarı göklere yükselir; öfkelendiği zaman erkek aslan bu gazaptan çekinir. (Şeyhi, s.88)

Kahrının fırtınası estiği zaman, ülkenin düşmanları memleket deryasında saman çöpü gibi kenara çekilir. (Necâti Beg, s. 66)

Kaba ve asi olan düşmana karşı hışımla muamele etmek hoş bir tavidir. Zira bilindiği gibi kışın gül bahçesi ateşin parlaklığıdır. (Necâti Beg, s. 78)

Eğer güneşe ve aya kahırla baksan biri hilale döner, biri de zevale erer. (Hayâlî, s. 31)

Kahrı o surettedir ki ki eğer Hz. Musa gibi keskin kılıcını deryaya çalsa, deryanın mizacını kurutur. (Fuzûlî, s. 123)

Eğer gazabının temmuzunun harareti sirayet etse, hava yağmurun her damlasını kıvılcımla doldurur. (Nef'î, s. 78)

Ey Kahraman gibi kudretli bir orduya sahip yiğit! Senin korkunla düşmanın hatrına daima mahşer gününün dehşeti gelmektedir. (Nâilî, s. 55)

Kötü görüşlü düşmanın ne haddine ki karşında dursun? İtibarsız olan karanlığın ışığa perde olması olacak şey midir? (Nâbî, s. 48)

Fırat ve Dicle kenarında sapkınlıkla isyan edenler çekirge misali dağıldılar. (Nâbî, s. 101)

Eğer hışımlı nazarı demir bir aynaya dokunsa, (ayna paramparça olup) çöl meydanı gibi toz fırtınası koparırdı. (Nedim, s. 71)

2. 18. Etkili Savaşçılık

Bu özellik savaşların sık sık meydana geldiği ve padişah ve vezirlerin başkomutan sıfatıyla ordunun başında cepheye çıktığı bir dönem için kuşkusuz önem taşımaktadır. Buradaki savaşçılığın, cepheye çıkan devlet adamının şahsi muharebesinden daha çok ordusuna yönelik strateji ve manevrasına işaret ettiği söylenebilir.

Mızrağı ve gürzü daima hamle yapmakta ve safları dağıtmaktadır; kemendi ve oku her an düşmanı bağlayıcı ve can alıcıdır. (Necâti Beg, s. 60)

Savaş günü seni çarpışmada görenler, bahar rüzgârının lalezara uğradığını sanır. (Hayâlî, s. 40)

Çarpışma anında kılıcını gün gibi eline alıp, düşmanları gece karanlığı gibi kaçırdı. (Hayâlî, s. 53)

Hışım ve öfke zamanında yırtıcı aslanlara pençe salar; savaş sırasında vahşi kurtların karşısına çıkar. (Bâkî, s. 27)

Kılıcının kabzası sanki kehribar (kelime anlamı: saman kapan) idi ki nice bin kâfiri samanyolu gibi çekti. Hoş geldin. (Nâilî, s. 108)

O yeledi aslan bazen hışımla kılıcını eline alır; meydana ayak bastığı zaman da cihanı zelzele kaplar. (Nef'î, s. 96)

Tek başına atını düşmanın üzerine sürdüğü zaman, silaha ve zırha bakmaz; o zaman düşmana yokluk çölünden başka kaçacak yer kalmaz. (Nef'î, s.96)

O melunlara o kadar kılıç vurdu ki kalemler öldürdüklerini sayamaz. (Nâbî, s. 101)

Elindeki kılıç ve belindeki hançer Behram'ın dehşet içinde titreme nöbetine tutulmasına sebep olur.
(Nedim, s. 106)

2. 19. İslam'ı Himaye ve Müdafaa Etme; İslam Ahkâmını İhya ve İcra Etme

Gazali'ye göre devlet adamı Allah'ın rızasını ve dinin buyruklarını gözetmeli, insanların keyfi için Allah'ın emrinden ve dinin prensiplerinden taviz vermemelidir.

İslam ordusuna Frenk kalelerini yerinden sökecek çelik bir kale oluşturdu. (Ahmed Paşa, s. 71)

Din düşmanlarının senden kaçması normaldir; zira hırsız parlak ay'ı istemez. (Hayâlî, s. 52)

Ey şafak, sen acaba o Allah yolunda mücahit olan adil padişahın, gaza kılıcından dökülmüş kan mısın?
(Hayâlî, s. 57)

Ey dine bağlı hükümdar! Kader senin sabit kademinle İslam binasının sütunlarını ayakta tutmaktadır.
(Fuzûlî, s. 104)

Muhkem olan dinin koruyucusu, Nebvi nizamın hamisi, Huda'nın emrine uyan ve Kur'an'ın nassına tabi olan. (Bâkî, s. 7)

Yüzlerce puta tapılan mekânı alarak mescide çevirdin; çan çalınan yerlerde ezanlar okuttun. (Bakî, s. 79)
Peygamberin dininin sancağını yükselttin; kuşkusuz Hz. Ali'nin kuvvetini kâfirlere gösterdin. (Nef'î, s. 90)

Bahtı yaver olan ve ilahi hükme dayanan bu padişah ki din onun devletine dayanarak kuvvet bulmaktadır.
(Nef'î, s. 70)

Allah yolunda din gazilerine önder olmuş. Yani bu gelen temiz şeriatın fermanını yerine getiren kişidir.
(Nâilî, s. 55)

Âdeti Ahmed'in dinine yardım etmek ve işi Muhammedi nizamı icra etmektir. (Nedim, s. 115)

3. SONUÇ

Osmanlı şairlerinin ideal devlet adamının vasıfları konusundaki düşünceleri şu şekilde özetlenebilir:

İdeal devlet adamı her şeyden önce adil olmalıdır. Burada adalet halkın her türlü sıkıntı, haksızlık ve çaresizlikten kurtulması gibi geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. Hâkim olduğu coğrafyada sağlam bir düzen kurarak, barış, asayiş ve huzuru temin etmelidir.

Diğer taraftan halkına yakın olmalı ve onların sıkıntılarını çözmek için uğraşmalıdır. Düşkünlere, ihtiyaç sahiplerine el uzatmalıdır.

İdeal bir idareci sağlam bir görüşün, derin bir bilgi ve irfanın sahibi olmalıdır. Sanattan anlamalı ve sanat ve ilim erbabına değer vermelidir. Hem ahlak ve kişilik olarak, hem de kabiliyet ve seciye olarak seçkin bir yapıya sahip olmalıdır.

İyi bir devlet adamı ülkesini büyük ve güçlü hale getirmeli ve hem kendisinin, hem de devletinin prestij ve itibarını en üst seviyeye çıkarmalıdır. Ülkesini mamur etmeli, geliştirmelidir.

Gerek ülkesini ve milletini ve gerekse dini değerleri korumak için güçlü ordu ve teşkilatıyla cesur ve etkili bir mücadele vermelidir.

Devlet adamı inanç ve yaşantı olarak dine bağlı olmalı ve zaferin ve başarının Tanrı'dan geleceğine samimi bir kalple inanmalıdır.

Kuşkusuz ki burada bahsedilen ideal devlet adamı özelliklerini kendi devrindeki şartlar çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Üst düzey devlet adamlarıyla devletin özdeşleştirildiği bu yapı içerisinde insanlar, devletin güçlü, istikrarlı, adaletli ve dine saygılı olmasını, ilim ve marifet ehline değer vermesini, imar ve sosyal yardım faaliyetlerini desteklemesini beklediklerinden, bu beklentilerini devlet adamlarına yöneltmişlerdir. Modern dönemlerle kıyaslandığında değişimin daha yavaş, sosyal çeşitliliğin ve hareketliliğin daha sınırlı ve siyasi katılımın daha düşük olduğu modern öncesi dönemlerde istikrar, adalet ve huzur gibi kavramların, hızlı dönüşüm sağlayıcı liderlik vasıflarına nazaran daha önemli addedilmeleri normal karşılanmalıdır. Fakat belirtmek gerekir ki ideal siyasi liderler için tasavvur edilen bu vasıflar hala doğu toplumlarındaki siyasi kültürün önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Hala adil olmak, devletin saygınlığını korumak, halkına karşı merhametli olmak, Müslüman bir doğu toplumunda bir liderin kitlelerin destek ve onayını kazanmasında önemli unsurlar olmaya devam etmektedir.

4. KAYNAKLAR

- Akiş, Yeşim Toduk (2004), *Türkiye'de Gerçek Liderlik Haritası*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Akkuş, Metin (1993), *Nef'i Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Akyüz, Hüseyin (2002), *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, Eser Ofset, Erzurum.
- Akyüz, Kenan- Beken, Süheyl- Yüksel, Sedit ve Cunbur, Müjgan (1997), *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Banarlı, Nihat Sami (1998), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuat (2011), *Nabi Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çağrı, Mustafa (1988), "Adalet". DİA, I: 341-343.
- Çavuşoğlu, Mehmet (Tarihsiz), *Necati Bey Divanı*, Tercüman Gazetesi 100 Temel Eser, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Doğan, M. Nur (2002), *Baki*, Metropol Yayınları, İstanbul.
- Eflatun (1975), *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu vd., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eflatun, Muvaffak (2006), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erçetin, Şule (2000), *Lider Sarmalında Vizyon*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Farabi (2004), *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara.
- Gazali (1969), *Devlet Başkanlarına Nasihat- Nasihatü'l-Mülûk*, Sinan Yayınevi, İstanbul.
- İbn-i Haldun (2004), *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Gazetesi, Ankara.
- İbn-i Teymiyye (1999), *Siyaset – es-Siyâsetü's-Şer'iyye*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul.
- İpekten, Haluk (1990), *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İpekten, Haluk (2004), *Nef'i – Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- İpekten, Haluk (2004), *Naili – Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İsen, Mustafa ve Kurnaz, Cemal (1990), *Şeyhi Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kabaklı, Ahmet (2007), *Divan Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul.
- Kaçar, Mustafa (2009), *Katip Çelebi*, Kültür ve Turizm B. Yayınları, Ankara.
- Kalkışım, Muhsin (1994), *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kallek, Cengiz (2003). “Maverdi”. DİA, XXVIII: 180-186.
- Karahan, Abdulkadir (1996). “Fuzuli”. DİA, XIII: 240-246.
- Karaman, Abdulkadir (1986), *Nef’i*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Karasan, Mehmet (1947), *Eflatun’un Devlet Görüşü*, MEB Basımevi, Ankara.
- Koçi Bey (1985), *Koçi Bey Risalesi*. Haz. Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm B. Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (1979), “Baki”. MEB İslam Ansiklopedisi, II: 243-253.
- Küçük, Sabahattin (1994), *Bâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Lahoud, Nelly (2005), *Political Thought in Islam*, Routledge, Curzon Oxon.
- Ludwig, Arnold M. (2002), *King of the Mountain: The Nature of Political Leadership*. The University Press of Kentucky, Kentucky.
- Macit, Muhsin (1997), *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Maxwell, John C. (2006), *Liderlik Nitelikleri*, Çev. İbrahim Şener, Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Mermer, Ahmet (2006), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Newell, Waller, R. (2008), *The Soul of a Political Leader*, Harper Collins Publishers Inc., New York.
- Nizamu’l-Mülk (1982), *Siyaset-name*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm B. Yayınları, Ankara.
- Orman, Sabri (2007), “Katip Çelebi’de Sosyo-Ekonomik Düşünce”, (Ed.) Said Öztürk, *Vefatının 350. Yılında Katip Çelebi*, Cemre Matbaası, İstanbul.
- Özbudun, Ergun (1995), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Renshon, Stanley A. (2001), “The Comparative Psychoanalytic Study of Political Leaders”, (Ed.) Ofer Feldman, Linda O. Valenty, *Profiling Political Leaders*, Praeger, London.
- Rosenthal, E.I.J. (1962), *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge University Press, New York.
- Roskin, Michael G.- Cord, Robert L.- Medeiros, James A.- Jones, Walter S. (1991), *Political Science: An Introduction*, Prentice Hall International Inc., New Jersey.
- Shaw, Stanford (1997), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sheldon, Garrett Ward (2001), *Encyclopedia of Political Thought*, Facts on File Inc., New York.
- Stout, Larry W. (2006), *Time for a Change*. Destiny Image Publishers Inc., Shippenburg,
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Necatî Beg Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tarlan, Ali Nihat (2004), *Şeyhi Divanını Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Yusuf Has Hacib (1988), *Kutadgu Bilig*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.